

viename jų pasakojama, kad, prisišaukę žaltį ir jį nužudę, broliai parsivedė seserį namo ir „laimingai visi gyveno“ (12); kitur marti į namus grįžta drauge su vyru ir čia pasilieka (14); žaltį nužudo merginos sesuo (17); po vestuvių žaltys ir mergina turi gyventi, kol baigsis žalčio prakeikimas (19), ir kt. Skelbiamas pasakų pluoštas skaitytojui teikia galimybę pamatyti šias variacijas bei padaryti tam tikras išvadas apie kūrinių kitimo tendencijas.

Begalinės pasakos variacijos dažnai priklauso nuo pateikėjo improvizacinių gebėjimų ir regiono pasakojamosios tradicijos. Ne paslaptis, kad užrašyto varianto siužeto grynumas, baigtumas priklauso ir nuo užrašytojo įgūdžių, atsivadavimo atliekamam darbui. Dėl to vienokia yra mokinių su klaidomis į sąsiuvinį užrašyta pasaka ir kitokia žmogaus, kuris jau daugelį metų užrašinėja tradicinius kūrinius. Iš šios knygos daug informacijos gauname ne tik apie pasakas, bet ir apie jų pasakojimo kontekstą: regime, ar pateikėjas yra geras pasakotojas, ar ši pasaka yra jo mėgstamas kūrinys, kaip sekamas kūrinys veikia pateikėją emociškai.

Beveik kiekvieną pasaką lydi išsamus komentaras, paaiškinantis varianto išskirtinumą, kaip ir kur jis užrašytas, kokiomis aplinkybėmis kūrinys išmoktas. Folkloristams ši informacija yra vertinga ne mažiau nei pats kūrinys; jei komentaro nėra, kartais gali iškilti ir tam tikrų klausimų. Antai sudarytojas knygos priede pateikia ir kūrinių, kurie užrašyti nelietuviškai, t. y. buvo išversti iš lietuvių kalbos. Paskutinis kalbamojo tomo

kūrinys skelbiamas anglų kalba. Komentaruose pateikta glausta pastaba, paaiškinanti, kas pasaką sekė ir iš ko ji gauta. Kadangi šia kalba yra tik vienas kūrinys, norėtuši daugiau informacijos: iš kur buvo kilusi pateikėja, kodėl variantas pateiktas angliškai (ko gero, pasaka išgirsta iš emigranto lūpų).

Kitas itin svarbus dalykas – dainuojamasis pasakų aspektas. Nemažai variantų turi dainuojamuosius intarpus. Dažniausiai tai paukščių pranešimas žalčiui apie apgavystę, žalčio kvietimas, grįžus prie vandens, ir Eglės vaikų prakeikimas. Knygoje dainuojamieji intarpai pateikiami su natomis, tad muzikinį raštą išmanantis skaitytojas susipažins ir su jų melodiniais ypatumais. Dalis kūrinių skelbiami tik kaip pabiri fragmentai, o iš tų fragmentų pateikėjai dažniausiai ir atsiminė dainuojamuosius intarpus.

Perskaičiusi šį mielą tomą pajutau, kad vis tiek dar ne viską gavau, tebeliko kažkokios tuštumos. Tad ko šioje gražioje knygoje pasigedau? Ogi gyvos pasakos, įtaigaus paprasto žmogaus žodžio – pasakos pateikėjų įrašų. Juk tikra pasaka – tai ne raidės popieriuje, o iš lūpų į ausį perduodamas personažų gyvenimas, emocijos, išgyvenimai. Kaip tik čia yra tikroji autentika, leidžianti įsijausti į Eglės gyvenimą, išgyventi jos likimo vingius ir galiausiai padedanti perprasti liūdną dukros-žmonos-motinos-našlės dalią. Galimas daiktas, kad taip nutiko dėl sparčių leidybos tempų, skubant skaitytojui kuo greičiau pateikti leidinį. Tad galbūt tokių įrašų pasirodymas tėra laiko klausimas?

Jūratė Šlekonytė

Pasaka nepasaka, arba Dar kartą apie tai, kas toji *Eglė žalčių karalienė*

Akademiko Leonardo Saukos sudaryto ir ką tik dienos šviesą išvydusio išpūdingo recenzuojamojo leidinio¹ pirmasis tomas ne-

¹ *Pasaka „Eglė žalčių karalienė“*, t. 1: *Lietuvių variantai*, sudarė ir parengė Leonardas Sauka, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007. – 650 p., t. 2: *Latvių variantai*, sudarė ir parengė Leonardas Sauka, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007. – 360 p.,

abejotinai atgaivins senus kaip pasaulis tautosakininkų, literatūrologų, mitologų ir net etnologų ginčus bei diskusijas, kas iš tikrųjų

t. 3: *Finu, slavų, tiurkų variantai*, sudarė ir parengė Leonardas Sauka, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008. – 567 p., t. 4: *Tyrinėjimai, kitos žinios*, sudarė ir parengė Leonardas Sauka, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008. – 543 p.

yra šis pasakojamosios lietuvių liaudies kūrybos perlas – pasaka ar mitas. Šis veikalas taip pat gali būti vertinamas ir kaip darbas, pagrindžiantis teiginį, kad tai iš tikrųjų „įspūdinga lietuvių liaudies pasaka“, skaitytoją ir klausytoją veikianti „ypatinga magnetine galia“². Tačiau iškart kyla visai pagrįstas klausimas: o iš kur toji ypatinga ar netgi stebuklinga – nesvarbu, kaip pavadinsime – šio kūrinio galia? Jeigu čia tik stebuklinė pasaka ar etiologinė sakmė, tai kodėl tokioms užburiamosios galios neturi ir kitos stebuklinės pasakos bei sakmės? O jeigu tai labai seno baltų ar netgi prabaltų (atsižvelgiant į šios mitologemos paplitimą ne tik baltų, bet ir daugelio kitų pasaulio tautų folklore) mito nuotrupa ar transformacija – *supasakintas* mitas, tai koks galėtų būti to mito tikrasis turinys ir prasmė?

Laikydamasis požiūrio, kad *Eglės žalčių karalienės* prasminių – mitologinių ir netgi pasaulėžiūrinių – pagrindą sudaro kaip tik ši itin archajiška mitologema, liudijanti tiek to vaizdinio senumą, tiek jo reikšmingumą prabaltiškoje pasaulėžiūroje, pabandysiu pasiremti ir autoritetingų autorių nuomone. Antai Donatas Sauka šiuo klausimu rašo: „Gerai visiems žinoma mūsų pasaka apie žaltį ir žalčio žmoną Eglę (v. gegutę, sėdulę) neatitinka tipiškų [t. y. stebuklinėms pasakoms būdingos – J. B.] žanro struktūros. Pasaka užduoda mįslę, kurią gal negreitai pasiseks iki galo perkąsti.“³ Panašiai mąsto ir Gintaras Beresnevičius: „Nenoriu vienareikšmiškai teigti, kad Eglė ir Žilvinas – tie patys pirmapradžiai dievai, tačiau juose galbūt atsispindi tas pats pirmapradiškų įvykių modelis, čia gali būti tiesiog pasakos terpėje įsispraudęs mitas.“⁴

Kokie galėtų būti tie „pirmapradiški įvykiai“ ar situacijos? Remiantis kitais G. Beresnevičiaus darbais, išties galima sutikti, kad archajiškiausios visuomenės – gentys ar jų są-

jungos – buvo ir pačios konservatyviausios, bet koks įvykis jose visada būdavo „precedentas“, t. y. situacija, iki tol nežinojusi tokio precedento ar su juo nesusidūrusi.

Apie kokią buvusį precedentą arba jo nebuvimą šiuo konkrečiu atveju iš tikrųjų būtų galima kalbėti? Akivaizdu, kad kalbamajame kūrinyje tiek *Eglė*, tiek *Žilvinas* yra ne kas kita, kaip dvi tos pačios situacinės mitologemos sudedamosios dalys, jungiančios du mitinio pasaulio polius: *gamtiskąjį* ir *antgamtiskąjį*, arba – *žmogiškąjį* ir *dieviškąjį*. Situacinės dėl to, kad Eglė ir Žilvinas susitinka amžinoje kaip pati žmonija *meilės* ir *neapykantos* situacijoje. Kuo ji ypatinga? Ogi tuo, kad ši situacija – ir visa aprėpianti, visa įprasminanti žmogaus egzistencijos – *būties* ir *būties* – perskyra, kurią įveikti mums neleista nei dievų, nei gamtos.

Taip pat akivaizdu, kad senieji baltai buvo tokie patys žmonės, patirdavę tokią pat meilę ir neapykantą ar bent jau su šiais reiškiniais susidurdavę. Todėl manyti, kad jie visada ir visur pasisakydavę prieš šiuos jausmus, juos ignoruodavę, drausdavę ar smerkdavę, būtų tiesiog nelogiška ir nepagrįsta.

Todėl ir kyla klausimas: ką toje tūkstantmečius menančioje ir įprasminančioje mitologemoje galime laikyti tikra ir netikra, kas sudaro ir kuo grindžiama *Eglės žalčių karalienės* dinamika ir tragika?

Mitologinėje, absoliučiai ritualizuotoje pasaulėžiūroje, kaip ir kuo glaudžiausiai su ja susijusioje pasaulėjautoje esminis momentas visada yra šios pasaulėžiūros ir pasaulėjautos *dichotomiškumas* – perskyra, josios susiskaidymas į *gamtą* ir *antgamtį*, arba į *žmonių* ir *dievų* pasaulį. Dėl to čia labai svarbu suvokti, kad kaip tik toks mitinės, lygiai kaip ir mistinės, religinės tikrovės suskaidymas į dvi sudedamąsias dalis – *sacrum* ir *profanum* – yra būdingas ne tik visoms archajiškoms, t. y. ikikrikščioniškoms, religijoms bei jomis grindžiamoms pasaulėžiūroms, bet ir visoms gerokai modernesnėms religijoms (taip pat ir krikščionybei) bei pasaulėžiūroms. Žymi archeologė ir antropologė Marija Gimbutienė, kalbėdama apie tai, pabrėžia: „Prieškrikščioniškais laikais religija buvo universali, ko-

² Pasaka „Eglė žalčių karalienė“, t. 1: *Lietuvių variantai*, p. 15.

³ Donatas Sauka. *Lietuvių tautosaka*, Vilnius, 1982, p. 187.

⁴ Gintaras Beresnevičius. *Eglė žalčių karalienė ir lietuvių teogoninis mitas: Religinė istorinė studija*, Vilnius, 2003, p. 44.

lektyviškai sankcionuojama. Religija buvo gyvenimas, gyvenimas buvo religija, visiems priimtina, suprantama. Pacituosiu pora sakinių iš Tupešų Jono straipsnio apie senąją latvių religiją – dievutyrbę, kuris lygiai vienodai liečia ir lietuvius: „Jeigu senieji latviai būtų užklausti, koks yra jų tikėjimas, tai jiems būtų visai nesuprantamas klausimas. Jų religija buvo pats gyvenimo būdas. Nereikėjo vargintis nei su abstrakčiomis dogmomis, nei su jas analizuojančiais kanonais. Aukščiausias tikslas buvo gyventi harmoningai su gamta ir su savo bendruomene.“⁵

Įtikėtoji ar įsikalbėtoji (o tai šiuo atveju yra tas pat) mitinė ar mistinė žmogaus priklausomybė nuo tikrovės neatsiejama nuo *dorovinės* prievartos sampratos tiek paties žmogaus, tiek jo elgesio atžvilgiu, vykdomos ir kontroliuojamos tiek vadinamųjų pagoniškujų dievų ir deivių, tiek sukrikščioninto – triasmensio Dievo, Jo šeimos bei visų šventųjų, apaštalų panteono. Dėl tos pačios priežasties minėtoje vertybinių orientacijų, dorovinių idealų ir elgsenos siekinių sistemoje dieviškoji, antgamtinė tikrovė visada ir visur reiškiasi kaip *dorovinė maksima*, arba *dorovinis idealas*, grindžiamas dar senovės romėnų suformuluota dorovinio elgesio maksima: *do, ut des* ‘duodu, kad (ir tu man) duotum’.

Pamėginkime pasižiūrėti, *ka* ir *kaip* gali duoti arba neduoti žmogui susakralintoji, sudievinotoji gamta, funkcionuojanti kaip vienkoks ar kitoks antgamtinių būtybių, dievų ir deivių panteonas.

Atsakymą į šį anaipol nevienareikšmiškai įvairiausių pasaulio religijų ir pasaulėžiūrų interpretuojamą klausimą *Eglė žalčių karalienė* pateikia kaip labai paprastą ir aiškų: *bausti* arba *nebausti*, t. y. palaikyti arba atimti žmogaus gyvybę, sveikatą, pasiturimą gyvenimą, laimę ir t. t. Pirmuoju atveju visa tai yra suvokiama kaip dievų arba Dievo žmonėms siunčiama *malonė*, o antruoju – priešingai – kaip priklausomai nuo baumės

⁵ Marija Gimbutienė. *Laimos palytėta*: Straipsniai, recenzijos, pokalbiai, polemika, laiški, vertinimai, prisiminimai, Vilnius, 2002, p. 108.

dydžio transcendentu, antgamtinio pasaulio žmogui siunčiamas *prakeikimas*: pirmalaikė mirtis, badas, kančios.

Taigi po įžanginių problemos svarstymų bei interpretacijų priartėjame ir prie svarbiausios *Eglės* ir *Žilvino* mitologemos pagrindų aiškinimo. O jos prasmė tokia: *pamario žvejų kaimelio mergaitės Eglės ir chtoninio baltų dievų panteono atstovo Žilvino meilės istorija, jos beprecedentiškumas*. Ši meilė beprecedentė ne todėl, kad du jaunuoliai pamilo vienas kitą, o dėl to, kad ji reiškė dviejų būties sferų, grindžiamų *Pasaulio medžio* įvaizdžiu, susimaišymą. Vadinasi, ir pati meilė tarp dievų ir žmonių pasaulio atstovų baltų mitologijoje, priešingai negu, sakykim, graikų, suvokiama kaip neleistina, amorali, prilygintina, pavyzdžiui, kraujomaišai.

Mitologinio Žalčio, įvardijamo Žilvinu, paveikslas ir vaizdinys baltų mitologijoje nėra visai toks pat, apie kokį kalbama Senajame Testamente. Tiesa, Senojo Testamento Žaltys, kaip ir aptariamoje pasakoje Žilvinas, taip pat vaidina visos žmonijos istorijai ir likimui išskirtinai reikšmingą vaidmenį, tačiau Biblijos pasakojime šis jo vaidmuo dorovės bei pasaulėžiūros požiūriu suvokiamas ir interpretuojamas visiškai kitaip.

Vadinasi, kad ir kaip ten būtų, bet mums, baltų palikuonims, ši *transcendentinė Žalčio arija* (Mikalojaus Konstantino Čiurlionio paveiksluose – *Žalčio sonata*) visada buvo nepaprastai tragiška. Tai reiškia, kad per beveik 130 metų Kryžiuočių ir Kalavijuočių ordinų vykdytą karinę, religinę ir pasaulėžiūrinę ekspansiją į baltų kraštus buvo visiškai prarasta Prūsija, o ir mes, lietuviai, tapome „maža tauta“.

Mitinėje, religinėje erdvėje, reiškiančioje ir išreiškiančioje *sakralinės* ir *profaniškosios* tikrovės tapatumą (scholastinėje filosofijoje tai galėtų būti žinomas Tomo Akviniečio teiginys: *Veritas est adaequatio rei et intellectus* ‘Tiesa yra daikto ir proto atitikimas’⁶), baltų ir germanų konfliktas interpretuotinas kaip

⁶ Tomas Akvinietis. *Apie esinį ir esmę. Apie tiesą. Apie intelekto vienovę. Prieš averoistus*, Vilnius, 2000, p. 64.

dviejų šios mitinės / mistinės būtybės – Žalčio – religinių pasaulėžiūrinių sampratų susidūrimas. Štai kaip apie tai kalbama eiliuotoje kryžiuočių „Prūsijos žemės kronikoje“:

Prūsai Dievo nepažino,
jo įsakymų nežino;
jų protas kvailas ir naivus
net nebuvo pajėgus
suvokti galią Dievo;
<...>
Toks Dievo nepažinimas
buvo tikras klaidžiojimas.
Kiekvienai
kvailai rupūželei
melsdavosi lyg Dievui;
griaustinis, saulė, žvaigždės ir mėnulis,
paukščiai, žvėrys ir rupūžės –
tai jų dievai rinkiniai buvo.⁷

Taigi, kaip matome, baltų mitinėje interpretacijoje rupūžės, žalčiai ir kitokie gyviai – chtoninio dievų pasaulio inkarnacijos, įkūnijančios ir įprasminančios Motinos Žemės (Žemynos) amžinąjį gyvastingumą, o krikščioniškoje, sekuliarizuotoje – paprasčiausi žemės padarai. Kadangi biblinė mitologema dar tebeveikė kryžiuočius, todėl ir baltų garbinami žalčiai jiems asocijavosi su tuo vaidmeniu, kurį biblinis Žaltys atlieka pirmųjų žmonių dorovinio nuopuolio istorijoje; tai *pirmapradės* nuodėmės, mirties ir viso Dievo sukurto ir per Adomo ir Ievos nuodėmę subjauroto pasaulio, blogio simbolis.

Nepaisant to, abiejose interpretacijose – tiek baltiškoje, tiek krikščioniškoje – ir vėl susiduriame su mitiškai visiškai realia, žmonių giminės ar net ir visos gamtiškosios bei antgamtiškosios tikrovės pamatus griaušančia, naikinančia *veikla*, kuriai jau tarsi savaime reikalingas tam tikras *dorovinis* vertinimas, sankcija ar bausmė: biblinio Žalčio variante – kaip pirmųjų žmonijos tėvų, Adomo ir Ievos, rojuje gundytojo, prabaltiškajame – kaip Eglės ir jos vaikų pavertimo medžiais priežasties.

⁷ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius, 1996, p. 367.

Tikėjimas bei pasitikėjimas gamtiškosios – prabaltiškosios – mitinės tikrovės amžinumu, gyvybingumu, gebėjimu atsinaujinti, atgimti ir taip galbūt įveikti net pačią mirtį paskatina Eglę, galutinai praradusią visas sąsajas tiek su dievų, tiek su žmonių pasauliu, griebtis kraštutinės priemonės – šauktis visagalės Motinos Gamtos pagalbos. Ir ji tos pagalbos sulaukia: Gamta ją išklauso ir susigrąžina į savo amžinąjį motiniškąjį glėbį. Tačiau čia reikalingas ir tam tikras *sakralinis* veiksmas – Eglės motiniškas užkeikimas ir atsižadėjimas, kuris apskritai stebuklinėms pasakoms nėra būdingas, nes šios pasakos visada ir buvo kuriamos tik tam, kad gamtiškai tikrovei nebūdingu – stebukliniu – būdu vis dėlto kaip nors būtų galima atkurti dorovinę tikrovės pusiausvyrą, pusiausvyrą tarp pasaulyje siaučiančio blogio ir gėrio pastarojo naudai. *Eglė žalčių karalienė* šios stebuklinėms pasakoms būdingos priedermės, deja, neatlieka, taigi ji ir nėra vien tik stebuklinė pasaka. Maža to: šis akis badantis *Eglės žalčių karalienės* „pasakiskumas“ iš tikrųjų yra tik gerokai vėlesnių mitologinių, politinių, socialinių ir kultūrinių baltų pasaulėžiūros ir visuomenės transformacijų padarinys.

Kita vertus, net jei ir turėtume laiko – socialinių, politinių ir pasaulėžiūrinių transformacijų – nesugadintą pirminę formulę, ji, ko gero, nei savo turiniu, nei funkciškai paskirtimi nelabai tesiskirtų nuo štai šios, čia cituojamos, nes tiek mitinė, tiek stebuklinėms pasakoms būdinga pasaulėžiūra yra labai panašios:

Kad tu pavirstum į drebulėlę,
Kad tu drebėtum dieną naktelę,
Kad tau išpraustų lietus burnelę,
Kad iššukuotų vėjas galvelę!..
Stokit, sūneliai, girios medeliais...
Aš, jūs mamelė, liksiuos eglele.⁸

Vadinasi, visa tai, kas po šių Eglės žodžių įvyksta, jau galima laikyti ir mitologine, ir stebuklinei pasakai būdinga būties pasaulio transformacija – iš čia ir mitų bei stebukli-

⁸ Cit. iš Jonas Balčius. *Dorovinio lietuvių identiteto prigimtis ir prasmė*, Vilnius, 2005, p. 52.

nių pasakų giminingumas, genetinis jų sąryšingumas. Tačiau kad ir kaip į šį *magiškąjį* veiksmą žiūrėsime, vis dėlto čia nėra *gėrio pergalės prieš blogį* – to, kas mitiniam pasakojimui nebūdinga ir nereikalinga, o stebuklinei pasakai – būtina ir netgi privaloma.

Eglės broliai, tapdami numanomoms dievų valios ir galios – nesvarbu, kad įtikėtos ar įsikalbėtos – liudytojais, jos įrankiais ir vykdytojais, priverčia Eglę *maldauti malonės ir gailėstingumo nebe žmonių ir netgi ne dievų, bet Motinos Gamtos, kuri senojoje baltų religijoje ir pasaulėžiūroje yra ir visa ko pradžia bei pabaiga.*

Mitologinėje baltų būties hierarchijoje gamta, kaip ir visa, kas su ja susiję, neabejotinai buvo suvokiama ir vertinama kaip jos amžinumo ir nekintamumo ekvivalentas: šiame pasaulyje visa kas gali prasidėti arba pasibaigti, tačiau Motina Gamta visada yra ir visų jos fenomenų kaitos pagrindas – pradžia ir pabaiga.

Kita vertus, slenkant amžiams, ši *dievų ir žmonių seksualinės meilės samprata*, mitologiniu, religiniu ir pasaulėžiūrinio požiūriu apibrėžiama kaip *nederama*, kito. Ir keitėsi ji tokiu mastu, koku keitėsi, evoliucionavo ir pati religinė pasaulėžiūra bei pasaulėjauta. Esminių pataisų šioje srityje padarė krikščionybė, *paneigusi bet kokią žmonių priklausomybę nuo gamtos, taigi – ir nuo josios sakralumo bei pirmapradiškumo.* Čia, matyt, ir reikėtų ieškoti tolesnio *Eglės žalčių karalienės* siužetinio pasaulėjimo, jos virtimo pasaka tikrųjų priežasčių: krikščionybėje gamta jau nėra *sacrum*, o visa gamtiškoji tikrovė neįsivaizduojama kaip Pasaulio medis, turintis tris šio savo sakralumo sferas – dangaus paukščių, žmonių ir požemių pasaulio būtybių gyvenamo pasaulio, nes būtent scholastinė filosofija, remdamasi Šventuoju Raštu, galutinai įtvirtina ir visiškai kitokį tikrovės supratimą. Pagal jį mus supanti tikrovė yra dviejų lygmenų: *Natura Naturans* – Kuriančioji Gamta, arba Dievas, ir *natura naturata* – Dievo sukurtoji gamta. Ji kartu yra *profanum*, t. y. ištaisai ir be išlygų paties *Dievo žmogui atiduota ir patikėta jo materialinių bei dvasinių interesų sfera.*

Ta proga norėčiau priminti, ką iš rojaus išvaromiems pirmiesiems žmonėms – Adamui ir Ievai įsako Senojo Testamento Dievas Jahvė: „Būkite vaisingi ir dauginkitės, pripildykite žemę ir valdykite ją. Viešpataukite ir jūros žuvims, ir padangių paukščiams, ir visiems žemėje judantiems gyvūnams.“⁹

Vadinasi, *Eglė žalčių karalienė* pačiu pirmuoju savo pavidalu, t. y. kaip stebuklinė pasaka ar etiologinė saktmė, prieš pasakotojo ar skaitytojo akis iškyla jau kaip ypač seno, galbūt net prabaltiškus laikus siekiančio baltų mito *hermeneutinė interpretacija*, jo nuotrupa, archajiškųjų mitologemų pavidalu išlaikiusi tikėjimą tiek mus supančios gamtos, kaip vienintelės tikrovės, dieviškumu bei sakralumu, tiek jos teisingumu ir gailėstingumu.

Glūdėdama kiekvieno mūsų sąmonėje ir sąmonėje, aptariamoji *Eglės ir Žilvino* mitologema baltų (ir ne tik jų!) archetipinėje kultūrologinėje erdvėje ir laike tarsi vis iš naujo kuria ir tą tikrai stebuklingą meninės emocinės įtampos lauką, skatindama visus – dabar jau kaip ir visų kartų lietuvių, latvių bei kitų tautų menininkus dar sykį pažvelgti į ją kaip į nelygstamą praamžių palikimą, vertybę, teikiančią peno ir mūsų etikai, ir estetikai. Ir taip yra ne tikai su baltų, bet ir su visų kitų pasaulio tautų, ypač senovės graikų, mitais. Tačiau tai jau ne vien mitologinis ar tautosakinis, bet ir *hermeneutinis* pasaulio, kaip plačiausiai suvokiamos stebuklinės tikrovės, aiškinimai bei interpretacijos, prie kurių mus dar kartą gražina L. Saukos lietuvių skaitytojui pateikiamas keturtomis, *Eglę žalčių karalienę* įprasminantis ne vien lietuvių, bet ir kitų tautų kultūrinėje erdvėje.

Laikydamas šį kapitalinį L. Saukos darbą nė mažiausių abejonių nekeliančiu moksliniu žygdarbiu, pabandysiu, atsižvelgdamas į gana ribotas recenzijos galimybes, nors kiek apžvelgti šiuos tautosakinius hermeneutinius samprotavimus ir pasakojimus.

Pirmajame tome sudarytojas pateikia visus *Eglės žalčių karalienės* tautosakinių in-

⁹ *Biblija, arba Šventasis Raštas*: Ekumeninis leidinys, Vilnius, 1999, p. 12.

terpretacijų variantus, kurie yra ypač būdingi ir paplitę Lietuvos kultūrinėje erdvėje.

Įvade pristatčius šios pasakos kelionę į rašto pasaulį, pradedama nuo Aukštaitijos, Biržų krašto. Pasakoje, pavadintoje „Gyveno ūkininkus, ir jis turėja vienų dukterį“¹⁰, prototipiškasis *Eglės žalčių karalienės*, kaip *stebuklinės* pasakos, siužetas tebėra daugmaž išlaikytas, tačiau savo ruožtu darosi neaišku, ar čia iš tikrųjų kalbama apie *Eglę*, nes pirmojoje pasakos dalyje, kuri kaip tik ir turėtų būti tapatinama su ja, sakoma, kad tai buvusi *duktė*, kuri „vienų dienų nuėja unt ežerų maudyti“¹¹. Be to, pasakojamajam įvykiui jau aiškiai trūksta ir mitams bei mitologinėms sakmėms įprastos deramos pagarbos. Ji tikrovę mitologiškai suvokiančiam bei interpretuojančiam pasakotojui visada yra ne tik būdinga, bet net privaloma. Čia taip pat labai trūksta dorovinio ir pasaulėžiūrinio virpulio, kuris aptariamą pasaką ir paverčia į nepasaką.

Esama ir kitokių pasaulėžiūrinio pobūdžio pataisų bei inovacijų. Biržų krašto pasakoje teigiama, kad „vyrus [Žilvinas? – J. B.] yra velnis, ir šitus dvarus yr užkeiktus, ir tas ratelis niekadės nesudils“¹¹. Vadinasi, iš tikrųjų čia jau kalbama ne apie baltų mitologijoje ir jų patriarchalinėje kultūroje ypatingo pasaulėžiūrinio ir dorovinio atgarsio sulaukusią baltų dievų *nesankcionuotąją* meilę, įsiliepsnojusią tarp paprastos kaimo mergaitės Eglės ir chtoninio dievų pasaulio atstovo Žilvino!

Toks chtoninio baltų dievų panteono tapatinimas su krikščionybės išpopuliarintu ir demoralizuotu velnių pasauliu tik dar labiau emociškai ir doroviškai desakralizuoja, nuvertina, devalvuoja ir patį šį pasakojimą. Kaip tendencija tai ypač akivaizdžiai atsiskleidžia variante „Gyveno tokie žmonas“¹²: „Gyveno tokie žmonas ir turėjo labai gražių dukterį ir du sūnus. Vienąkart močia dukteriai ieškojo golvų ir rodo utalį. Tų utalį aždora skrynalan ir auklėjo, penėjo. To utala

užaugo didala, tai papjova, nulupa kailį ir pasiūs dukteriai apsilvilkimū.“¹³

Tokia pat situacija būdinga ir Pasvalio krašte užrašytai pasakai „Žaltys ir utėlė“¹⁴: „Kitą kartą gyveno šeima: tėvelis, motinėlė ir augino gražią dukrelę. Vieną sykį duktelė ieškojo tėvui galvą ir atrado utėlę. Duktė paklausė: – Tėveli, kur dėti šitą utėlę? Tėvas atsakė: – Vožk po puodu ir penėsim.“¹⁵

Žinoma, tai jokia būdu nereiškia, kad visi su Egle ir Žalčiu susiję pasakojimai yra taip suvulgarinti, nors dar ir turintys tam tikrų stebukliškumo elementų. Esama ir kitokių pavyzdžių, tačiau mums čia svarbiausia ne jų kaitos chronologija, o pati tendencija – *demitologizuoti* ir *demonizuoti* archajiškos, su baltų mitologija ir pasaulėžiūra glaudžiai susijusios stebuklinės pasakos, įvardijamos kaip *Eglė žalčių karalienė*, idėją. Dėl tos pačios priežasties darosi vargiai paneigiama ir krikščioniškosios religinės pasaulėžiūros įtaka lietuvių pasakojamajai tautosakai. Gamtos ir pasaulio sekuliarizacija – ir ne tik kaip tendencija, bet ir kaip religinė praktika – akivaizdi. Juoba kad ši tendencija visada sutapo ir su oficialiąja Bažnyčios politika. Popiežiaus Inocento III 1199 m. spalio 5 d. paskelbta bulė, kviečianti į žygį prieš Livonijos stabmeldžius, pastarųjų religingumą nusako taip: „Dievui prideramą garbę teikė kvailiems gyvuliams, lapuotiems medžiams, skaidriems vandenims, žaliuojančioms žolėms ar nešvarioms dvasioms.“¹⁶ Šiuo trafaletiniu teiginiu norima pasakyti, kad pagonys, krikščionybės požiūriu, užuot garbinę Kūrėją, garbina jo kūrinius¹⁷. Vadinasi, būtent *utėlė*, jos įvaizdis, nuo kurio cituotuose *Eglės* pasakos variantuose viskas kaip tik ir prasideda, gali būti traktuojamas ir kaip *paabrėžtinai niekinamojo, nedorovingojo, anti-*

¹³ Ten pat, p. 50.

¹⁴ Ten pat, p. 64–72.

¹⁵ Ten pat, p. 64.

¹⁶ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, p. 203.

¹⁷ Gintaras Beresnevičius. *Gamta ir šventumas: Senovės lietuvių religijos „gamtiškumo“ klausimu*, kn.: *Gamta ir religija*, Vilnius, 2006, p. 64.

¹⁰ *Pasaka Eglė žalčių karalienė*, t. 1: *Lietuvių variantai*, p. 43–50.

¹¹ Ten pat, p. 44.

¹² Ten pat, p. 50–52.

sakralinio pobūdžio gamtos, visų jos fenomenų atžvilgiu nusiteikimo simbolis.

Padaręs tokią išvadą, puoliau skaityti tuos *Eglės* variantus, kurie priskiriami mano gimtajam dzūkų kraštui, nekantraudamas sužinoti, kaip visa tai traktuoja dzūkai. Ir ką gi, pasirodo, bent jau Varėnos rajonui priskiriamose pasakose (viso labo pateikiamos tik trys) apie utelę nė neužsimenama! Tas pat ir šios pasakos variantuose iš Sūduvos bei Žemaitijos. Pavyzdžiui, Telšių kraštui priskiriamo varianto „Eglė žalčių karalienė“ pradžia tiesiog atitinka šios pasakos klasikinį siužetą: „Gyveno žmonis. Turėji tris dukteris. Vieną kartą užsimani vėsos trys dukterys eiti į ežerą (!) pasimaudyti.“¹⁸ O variante, pavadintame „Vieną sykį tievs išėji į mišką“, pridedama: „i paklyda. <...> Sutika žmuogų, klaus: – Kuo tu čia vaikščioji? – Nebišeinu, paklydau, išvesk tu mani iš to miška. – Aš tavi išvesu iš tuo miška, jė tu mon atidūsi, kuo numei nepalika.“¹⁹

Vadinasi, stebuklinis, niekinamasis – *utri-ruojamojo* pobūdžio (utelės) įvaizdis visai Lietuvai taip pat nėra būdingas. Iš to, žinoma, kažin ar būtų galima daryti apibendrinamąją išvadą, kad kaip tik Aukštaitija buvo bene labiausiai sekuliarizuotas kraštas, bet visiškai šių nuostatą atmesti arba paneigti taip pat vargu ar galima. Tokia pat situacija – ją apibrėžime kaip tipinę, – būdinga ir šios pasakos variantams už Lietuvos ribų.

Antrasis pasakos *Eglė žalčių karalienė* (tikriaus sakant, siužetinių (hermeneutinių) interpretacijų) tomas skirtas artimiausių mūsų giminaičių latvių tautosakoje paplitusiems variantams. Sudarytojas, mano galva, pagrįstai atkreipia skaitytojo dėmesį į tai, kad „latvių variantų savitumas išryškėja žiūrint į įvairius kūrinių lygmenis, o visų pirma – į siužetą, aišku, ir į veikėjus. Apžvelgus sukauptus tekstus, krinta į akis, kad vienas iš pagrindinių šios pasakos personažų žaltys tėra sutinkamas tik 29 tekstuose. Kitur jis vadinamas ir įsivaizduojamas labai įvairiai.

¹⁸ Žr. Pasaka „Eglė žalčių karalienė“, t. 1: *Lietuvių variantai*, p. 395.

¹⁹ Ten pat, p. 399.

Tai gali būti kiek panašios prigimties ar visai kitoniškas padaras. Pavyzdžiui, kirminas – 9 tekstai, gyvatė – 7, slibinas – 1, ungurys – 1, šamas – 1, žuvelė – 1, gyvis – 1, vandenis – 1, rupūžė – 2. Dalyje pasakų jis vaizduojamas lyg žmogiškos išvaizdos veikėjas, k. a., ponas – 6 tekstai, jaunikis – 2, bernas – 1, jūros karalius ar karalaitis – 3. Net 21 tekste šis personažas yra velnias. Vienintelis atvejis, kai jis pristatomas kaip žmogus-lokys“²⁰.

Kitaip tariant, jau iš sudarytojo pateiktų duomenų aiškėja, kad tradicinių *Eglės žalčių karalienės* variantų hermeneutinių interpretacijų amplitudė, jų įvairovė latvių tautosakoje labai akivaizdžiai krypta būtent šio personažo (velnio) *diabolizacijos* linkme. Tai reiškia, kad jau nesitenkinama vien tik šios pasakos pagrindinio personažo Žalčio pavertimu *kirminu* ar *rupūže*, kaip kad yra atsitikę Lietuvoje, bet ir žengiama gerokai toliau.

Kadangi Latvijos kranto linija yra bent kelis kartus ilgesnė nei Lietuvos, tad atrodytų, kad ši baltų tauta savo gyvenimo būdu bei didžiama verslų turėtų būti itin glaudžiai susijusi su Baltijos jūra. Tačiau latviškuose *Eglės* variantuose to nematyti! Kitaip tariant, Žaltys kaip jūros karalius ar karalaitis užfiksuotas tik viename latvių pasakos variante. Taigi galime daryti prielaidą, kad *ideologiniai* tradicinės (prabaltiškiosios) Žalčio mitologemos numitinimo ir demitologizavimo poreikiai protestantiškoje Latvijoje ilgą laiką taip pat buvo daug svarbesni, aktualesni, o galbūt net labiau proteguojami ir koordinuojami nei stebukliniai. Šiuo atžvilgiu mito virtimas ar vertimas pasaka turi daug būdų ir priemonių. Ir ne vien ideologinių bei pasaulėžiūrinių: žmogaus valios ir galios gamtai, joje vykstantiems procesams ne tik baltų, bet ir visose pasaulio tautose tolydžio stiprėja augant ir universalėjant žmogaus turimoms pažintinėms galioms. Tai – akivaizdu. Dėl to nepaprastai įdomu bent akies krašteliu žvilgtelėti, kaip visa tai vyko ir nebaltų kilmės tautose.

²⁰ Leonardas Sauka. Susidomėjimas latvių pasaka „Žalčio nuotaka“, kn.: *Pasaka „Eglė žalčių karalienė“*, t. 2: *Latvių variantai*, p. 25–26.

Tokią galimybę suteikia trečiasis *Eglės žalčių karalienės* pasakos nepasakos paplitemo nebaltiškuose kraštuose variantų tomas. „Plotuose už baltų šalių ribų, kur paplitusi ši pasaka, gyvena įvairios tautos. Jose užfiksuoti variantai, apžvelgiami šiame tome, sugrupuoti pagal kalbas, o dar bendriau – ir pagal šias kalbų grupes: finų, slavų, romanų, tiurkų.“²¹

Recenzijoje neįmanoma detalai viską apžvelgti bei įvertinti, tad čia bus pasitenkinta tuo, ką apie Žalčio mitologemos hermeneutines transformacijas bei interpretacijas sako pats leidinio sudarytojas: „Pagal regionus „Žalčio jaunikio“ variantai pasiskirstę netolygiai. Daugiausia jų užrašyta pietrytinėje Estijos dalyje. Antai Setu ir Vyru (Vöru) regionuose aptikti 28 tekstai, tuo tarpu prie Tartu – 2, Viru – 2, Piarnu (Pärnu) – 2.

Savitos tendencijos pastebimos estų variantų plėtotėje. Net 22 variantai prasideda epizodu iš kito pasakos tipo (ATU 857). Pasakojama, kad iš utelės (blusos) odos pasiuvamos korpės ir reikia spėti, iš ko jos padarytos. Įspėjusiajam pažadama nuotaka; įspėja žaltys.

Išsiskiria estų variantai ir tuo, kad vaizduojama kelionė į žalčių karalystę ir grįžimas iš viešnagės. Įsivaizduojamos erdvės link jau nukreipiamas žvilgsnis magišku kvietimu, kuriame minimas *laivas, burės*.²² Taigi šiuo konkrečiu atveju nepaneigiama būtent tai, kad estai iš tikrųjų yra pamario tauta, turinti nepaprastai ilgą jūros kranto liniją – ilgesnę ir už latvių. Vadinasi, ir savo gyvenimo būdu, verslais, archajiškomis mitologinėmis bei stebuklinėmis tikrovės interpretacijomis ši tauta taip pat daug glaudžiau susijusi su jūra,

su vandeniu. Kaip tik tai ir atsispindi estiškuose aptariamose pasakos variantuose.

Pasakos *Eglė žalčių karalienė* tekstų hermeneutinių interpretacijų pabaigai paminėsiu dar vieną šios pasakos nepasakos variantų grupę, būdingą slavams. Senieji slavai, kaip, beje, ir lietuviai, dėl visiems gerai žinomų istorinių ir geografinių aplinkybių nebuvo itin glaudžiai susiję su jūra. Nepaisant to, rusų gyvenamose teritorijose užfiksuoti mus dominančios pasakos nepasakos variantai, pasak L. Saukos, taip pat „turi savitų esminių bruožų. Vienas iš skiriamųjų požymių yra tai, kad gelbėti dukrą ryžtasi motina ir ji nužudo žaltį (slibiną). Ta siužeto ypatybė būdinga daugeliui variantų, išskyrus tuos, kurie užrašyti iš Lietuvos sentikių. Čia, kaip ir lietuvių tekstuose, išvaduoti seserį nuo žalčio susiruošia broliai.

Kitas būdingas bruožas – vaikai ir motina dažniausiai virsta paukščiais. Sūnus tampa lakštingala, duktė – kregždė, o motina – gėgute“²³.

Šis rašinys ir kaip recenzija, ir kaip aptariamo keturtomio *Pasaka „Eglė žalčių karalienė“* apžvalga būtų nebaigta, jeigu bent prabėgomis nepaminėčiau ir ketvirtąjį tomo. Jis skirtas *Eglės žalčių karalienės* teoriniams kultūrologiniams tyrimams ir su jais vienaip ar kitaip susijusioms refleksijoms. Kadangi nesijaučiu esąs kompetentingas šiuos tyrimus plačiai ir išsamiai nagrinėti bei vertinti, pažymėsiu tik tiek, kad visi jie yra glaudžiai susiję su baltiškai lietuviškos kultūros raida bei geneze ir ją atspindi. Visa tai tik dar labiau didina ir išplėtoja tiek recenzuojamojo L. Saukos mokslinio darbo vertę, tiek jo turinį.

Jonas Balčius

²¹ Leonardas Sauka. Pasaka „Žaltys jaunikis“ (ATU 425 M) už baltų šalių ribų, kn.: *Pasaka „Eglė žalčių karalienė“*, t. 3: *Finų, slavų, tiurkų variantai*, p. 20.

²² Ten pat, p. 22.

²³ Ten pat, p. 29.